

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАЛИХ РІЧОК В РІЗНИХ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ

На початку ХХІ століття особливу тривогу викликає стан малих річок та їх водозбірних басейнів, що піддаються інтенсивному антропогенному впливу: розорювання водозборів та збільшення стоку наносів, хімічного та механічного забруднення.

Екологічний стан малих річок можна розглядати як індикатор зміни екологічної (екосистемної або ландшафтної) ситуації рівнинних територій.

Гідрографічну мережу України складають 9 великих, 116 середніх і 22500 малих річок. Загальна довжина малих річок становить 135,8 тис. км, з них 112 тис. км припадає на 60 тис. малих річок з довжиною менше 10 км. Середня площа водозбору малої річки – близько 10 км², середня довжина – 3 км, середня щільність річкової мережі – 0,31 км/км². На щільність річкової мережі значно впливає осушення заболочених територій та перезволожених земель. Мережа осушувальних каналів збільшує щільність гідрографічної мережі від 2 до 10–15 разів [1].

Середня густина річкової мережі – 0,25 км/км². Найбільша вона в гірських районах Карпат, а мінімальна – у південних степових районах. У середньому по країні на 1 км² площі приходить 0,34 км³ річкової води.

На території України в різних фізико-географічних умовах малим річкам властиві різні види долин і русел, неоднакові їх похили, швидкості течії та водоносність. За однорідністю цих ознак малі річки поділяють на три основні групи: річки розчленованих рівнин, гірські та річки Полісся.

Річки розчленованих рівнин найбільш поширені. До них належать притоки Дніпра, Сіверського Дінця, Південного Бугу, ліві притоки Дністра та річки степової зони. Долини цих річок широкі, мають пологі схили; їх падіння становить 1...10 м/км і зменшується від витoku до гирла; швидкості течії в межень – 0,2...0,5 м/с, а під час водопілля збільшуються до 1 м/с і більше. У басейнах річок багато ярів і балок. Значна частина річок цієї групи, особливо в Степу, пересихає на тривалий час.

До гірських належать малі річки, які течуть у горах. Долини їх неширокі, з крутими схилами, часто з крутими обривистими схилами; глибина долин значна і змінюється від 150...200 м у передгір'ях до 600...800 м у горах. Падіння річок теж велике – від 60...70 м/км у верхів'ях до 5...10 м/км у нижніх течіях; русла неглибокі, завширшки 10...20 м у верхів'ях і 80...100 м у пониззі. Русла складені переважно з каміння і важких валунів. Швидкості течії – 1...2 м/с, а під час проходження паводків можуть досягати 3...5 м/с і більше. Течія річок Карпат постійна, пересихають вони дуже рідко і на короткий строк; зовсім малі річки у верхів'ях іноді перемерзають. Річки, які протікають у горах, змінюють водоносність у широких межах і часто пересихають на тривалий строк. Річки гір швидкі, іноді переходять у каскади водоспадів.

Річок Полісся за чисельністю значно менше порівняно з річками розчленованих рівнин і гірськими. Вони мають невеликі похили – переважно до 1 м/км, широкі та слабко виражені в рельєфі долини, значну заболоченість басейнів. Течія повільна (але в окремих річок швидкість течії може бути більше 30 см/сек). Пересихають ці річки зрідка.

В Українському Поліссі завдяки неглибокому заляганню ґрунтових вод, плоскому низовинному рельєфу та широкому розвитку осушувальної меліорації сформувався особливий поліський тип малих річок і відбулося їх трансформування в осушувальні канали з регулюючими спорудами або без них. За рахунок осушувальних каналів мережа водотоків збільшилася в два і більше разів, різко змінилися режими рівнів води, затоплення заплав тощо [2].

Вказані особливості малих річок певною мірою визначають характер їх використання.

Як показують дослідження, гідроекосистеми малих річок та суходольні екосистеми заплав і схилів річкової долини дуже тісно пов'язані і взаємозалежні, тобто, річки разом з їх водозборами – це складні взаємозалежні системи. Саме взаємодія усіх чинників цих систем забезпечує функціонування водотоку. Механізми взаємозалежності в основному проходять на рівні надходження (змиву, взаємообміну) у річку біогенів, органічних речовин і твердого стоку та трофічних зв'язків біологічних організмів. На сьогоднішній день особливий вплив має також забруднення. За рівнем взаємовпливу і взаємозалежності найсуттєвішими складовими цієї системи є сама річка і тераси річкової долини, зокрема заплави. Тобто, до складу екосистеми річки дослідники відносять системи водозбору як її складові елементи.

Об'єм стоку та якість води у річці, її живе населення – це результат впливу всього водозбірного басейну. Будь-які зміни на водозборі (особливо у заплаві, на схилах берегових терас) неодмінно призведуть до змін у самій річці. Вирішальний вплив на малу річку має найближче розміщений елемент ландшафту – річкова долина, зокрема, її заплава. Саме її стан визначає стан малої річки.

Отже, малі річки України в різних фізико-географічних умовах за однорідністю різних видів долин і русел, неоднакових їх похилів, швидкості течії та водоносності поділяються на три основні групи: річки розчленованих рівнин, гірські та річки Полісся.

Список використаних джерел: 1. Яцык А. В. Оценка изменения гидрографической сети малых рек Украинского Полесья под влиянием хозяйственного освоения их водосборов / Яцык А. В., Бышовец Л. Б., Батащук Г. Н. // Мелиорация и водное хозяйство. – 1991. – Вып. 74. – С. 33–40. 2. Яцык А. В. Экологические основы рационального водопользования / Яцык А. В. – К. : Генеза, 1997. – 640 с.